

O'na yalnızca zatından kaynaklanan ve zâtı dolayısıyla ortaya çıkan filler nispet edilebilir.

Arkan'ın "Üçüncü Bölüm"de ortaya koymaya çalıştığı bu selbî teoloji'ye göre Tanrı hakkındaki bilgi, ancak olumsuzlamalar yoluyla elde edilebilir. Bu da İbn Meymûn'un marifetullah hakkındaki görüşünü özetle ortaya koymaktadır. Ancak Arkan, son bölümde İbn Meymûn'un Tanrı'ya dair bilgi hakkındaki başka bir görüşüne daha yer verir. Buna göre İbn Meymûn, Tanrı hakkında âlemdeki tezahür ve tecellilerine bakarak da bilgi elde edebileceğimizi düşünmektedir. Çünkü filozofa göre âlemdeki her şey Tanrı'ya bir işaret olarak yorumlanabilir.

Sonuç olarak Arkan'ın eseri hem İslâm kelâmı ve felsefesinin Yahudi düşüncesiyle ilişkisini açık bir şekilde ortaya koyması açısından hem de İbn Meymûn düşüncesini bu felsefe geleneğinin bir devamı olarak incelemesi açısından Türkiye'deki İslâm felsefesi çalışmalarına oldukça önemli bir katkı sunmaktadır. Bununla birlikte Yahudi düşüncesi çalışmalarının İbn Meymûn'la sınırlı kalmaması, İslâm kelâmıyla oldukça önemli bir ilişkisi olan ve özellikle sıfatlar tartışması noktasında Mutezilî düşüncenin büyük etkilerini taşıyan Saîd b. Yusuf el-Feyyûmî ve İslâm felsefesindeki suret-madde tartışmasını kendine özgü bir noktaya taşıyan İbn Cebîrol gibi isimlerle devam etmesi gerektiği açıktır. Zira bu düşünürler sadece Arapça yazıyor oluşları dolayısıyla değil, hem İslâm düşüncesindeki tartışmaları ve terminolojik yapıyı tevarüs edip geliştirmiş olmaları hem de bu tartışmaları başka bir dinî gelenekte yeniden üretmiş olmaları dolayısıyla İslâm felsefesi araştırmacılarının ilgisini hak etmektedir.

İbrahim Halil Üçer

Fârâbî Felsefesi ve Ortaçağ Düşüncesine Etkisi

Robert Hammond

Çeviren: Gülnihal Küken, Uluğ Nutku

Bursa: Alfa Yayınları, 2001. XVII+79 sayfa.

Kitap, çevirmen Gülnihal Küken'in "Sunuş" yazısı, Robert Hammond'un "Önsöz"ü, (Fârâbî'nin) "Hayatı ve Eserleri", "Giriş" kısmı, "Mantığa Dair", "Teorik Felsefe" ve "Pratik Felsefe" adlı üç bölümden oluşmaktadır. Çevirmen

sunuş yazısında medeniyet ve düşünce tarihinin birbirine eklenmiş halkalardan meydana geldiğini, ilim adamlarının birbirlerinin düşüncelerinden etkilendiğini belirttikten sonra Fârâbî (870–950) ve St. Thomas'ın (1225–1274) biyografisini kısaca vererek Fârâbî'nin de kendinden önceki düşünürlerden etkilendiği ve bunun doğal bir durum olduğunu belirtir. Kitabın yazarı Hammond, Fârâbî felsefesini üç yönden ele alır: Varlık felsefesi-metafizik, düşünmenin felsefesi-psikoloji ve eylemin felsefesi-etik.

Hammond, önce Fârâbî felsefesinin kısa bir özetini verir ve ardından felsefenin en önemli konusu olan metafizik bahsinde, Tanrı'nın bilinmesi ve varlığına dair kanıtlar problemi hakkında Fârâbî'nin ve St. Thomas'ın fikirlerini kısa metinler vererek karşılaştırır ve her iki konuda da St. Thomas'ın Fârâbî'den nasıl ilham aldığını ve düşüncelerinde onu nasıl izlediğini gösterir.

Hammond “Önsöz”de kitabın amacının Fârâbî'nin felsefesinin Orta Çağ'a etkisini kısa ve sistematik bir şekilde sunmak olduğunu açıklar (s.1). Bunu yaparken de Fârâbî'nin Skolastisizm ile ortak yanlarını olabildiğince ortaya koyacağını belirtir. Kitabın şu iki hususun anlaşılmasını hedeflediğini belirtir: a. Fârâbî'nin Grek felsefesini iyi bildiği ve bundan dolayı eski teorileri mükemmelleştirdiği ve yenilerini işleyebildiği hususu. b. Skolastikçilerin ondan büyük miktarda malzeme aldıkları, bunların kendilerine ait olduğunu iddia ettikleri ama gerçekte böyle olmadığı meselesi. Buna binaen yazar, “Fârâbî ve diğer Arap düşünürlerine tam haklarını vererek Hıristiyan felsefesinin onlara çok şey borçlu olduğunu samimiyetle kabul etmeliyiz” demektedir (s. 2).

Hammond, “Giriş” kısmı olan “Fârâbî Felsefesinin Özellikleri”nde Fârâbî'nin metafizik, psikoloji ve siyasal düşüncelerinde mistik eğilimlerinin görüldüğü, dolayısıyla Yeni Plâtoncu sayılabileceğini, felsefesinin Tanrı merkezci olduğunu ifade eder. Platon ve Aristoteles'i uzlaştırma projesinin Plotinus'a dayandırılması, Yeni Platoncu sayılmasının en önemli sebebi olsa da, felsefesinde Aristoculuğun da ağır bastığını vurgular. Fârâbî'nin eğitimle ilgili görüşlerine de kısaca değinen Hammond, Fârâbî'ye göre felsefenin düşünceden, yani kavramların biliminden başka bir şey olmadığını, felsefenin gayesinin de göğün ve yerin yaratıcısı olan Tanrı'yı bilmek olduğunu belirtir (s.10).

Başta da belirttiğimiz gibi Hammond, Fârâbî'nin felsefesini mantık, teorik (metafizik, psikoloji), pratik (ahlâk, siyaset) şeklinde üç kısımda inceler. Mantık kısmında kavramları “Kategoriler” ve “Kategoriler Hakkında Bazı Sorular” alt başlıklarında inceleyen Hammond, “Kategoriler” kısmında Fârâbî'nin Aristoteles'in kategoriler ayrımını kabul ettiğini, “Kategoriler Hakkında Bazı

Sorular” kısmında ise Fârâbî’nin kendi çağdaşlarının uğraştığı kategorilerle ilgili sorularına cevap verdiğini belirtir.

İkinci kısım olan “Teorik Felsefe”de yazar önce metafizik konusunu ele alarak alanının bütün varlık olduğunu ve maddeden ayrı şeyleri incelediğini belirtir. Fârâbî’nin metafiziği, ontoloji, metafizik teoloji, metafizik kozmoloji ve metafizik psikoloji şeklinde kısımlara ayırdığını belirtir. Ontoloji kısmında önce külliler konusunu inceleyen Hammond, bazı Batılı bilim adamlarının iddia ettiği gibi Fârâbî’nin nominalist olmadığını belirtir. Devamında varlığın tasviri, varlığın aşkın mahiyeti, varlığın zorunlu ve mümkün ayrımı, varlığın metafizik ilkeleri olan imkân, gerçeklik ve ilk prensipler konusuna değinir. “Metafizik Teoloji” alt başlığında ise “Tanrı’nın Bilinebilirliği”, “Tanrı’nın Varoluşunun Kanıtları”, “İnsanın Tanrı’nın Tabiatının ve Niteliklerinin Bilgisini Nasıl Elde Ettiğine Dair” alt başlığında Tanrı’nın sıfatlarını -aradaki benzerliğin ortaya çıkması için- St. Thomas’ın yazılarıyla birebir karşılaştırarak inceler. Bu kısmın üçüncü bölümünde “Metafizik Kozmoloji” konusunda Tanrı’nın dünyayla bağlantısı, maddenin ve dünyanın sonsuzluğu, iyi ve kötü düalizmi anlatılır. İkinci kısmın dördüncü bölümü olan “Metafizik Psikoloji”de ruhun vücuttan tamamen farklı bir varlık olduğuna, insan ruhunun manevîliğine, insan ruhunun ebediliğine değinir. Son kısım olan “Psikoloji” kısmında ise duyu bilgisi, algı bilgisi, özet bilgi, faaliyet kuvvetlerine değinerek bölümü bitirir.

Üçüncü Bölüm’de ise pratik felsefenin ve bu konuda yer alan ahlâk konusunda iyi ile kötünün tasviri, politika konusunda ise ideal devletin tasviri yapılmıştır. Hammond, “Sonuç” kısmında üç yargıya vardığını belirtir:

1. Fârâbî Arabizmin Helenizme ve Helenizmin Arabizme ilk nüfuzunu sağlamıştır. 2. Fârâbî’nin Orta Çağ düşünürlerine büyük etkisi olmuştur. Fârâbî’nin eserlerini bilmenin Albertus Magnus ve St. Thomas’a Hıristiyan teolojisiyle çatışan teorileri çıkarmak ve aynı zamanda onlara mantıken tutarlı ve Hıristiyanlıkla uzlaşabilir görünen teorileri de atmak fırsatını vermiştir. 3. Fârâbî, Aristoteles’in birçok teorisini geliştirmiş, çözülmemiş pek çok problemi çözmüş ve skolastisizmi pek çok kelimeyle zenginleştirmiştir (s. 77).

Hammond, kitabı şu sözlerle bitirir: “Sonuç olarak Fârâbî’nin felsefesinde baştan sona düşünce birliği vardır. O felsefi bakışının değişik kısımlarını hayatla kaynaşmış bir Tanrı’ya doğru çevirmek için hiçbir gayretten geri kalmamıştır.” (s. 79).

Eserde son derece önemli bir iddianın ortaya atıldığını görmekteyiz. Bu iddiayı tekrar edecek olursak: Fârâbî’nin Grek felsefesini iyi bildiği, bundan dolayı eski teorileri mükemmelleştirdiği ve yenilerini işleyebildiği; skolastikçilerin

ondan büyük miktarda malzeme aldıkları halde bunların kendilerine ait olduğunu iddia ettiklerini ama gerçekte böyle olmadığını ve dolayısıyla da Fârâbî ve diğer Arap (İslâm) düşünürlerine tam haklarını vererek Hıristiyan Felsefesinin onlara çok şey borçlu olduklarını samimiyetle kabul etmek gerektiği hususudur. Eser bir Batılı'nın kendi düşünce tarihinden bir kesit sunması ve içinde bulunduğu kültür havzasının düşünce tarihinde nasıl bir konumda olduğunu anlaması/anlatması açısından bir önemi haiz olabilir. Fakat eserin maalesef ele aldığı konuyu tam olarak ortaya koyabildiğini belirtmek oldukça zordur. Zira bahsedilen etkiyi burada alıntılanan birkaç cümleyle sınırlamak doğru değildir. Yani iddia son derece büyük; fakat bunu delillendirmek için ortaya konulanlar iddiayı ispatlamaktan çok uzak ve yetersizdir. Müslümanlar, tarihlerinde neler ve kimler olduğunu başkalarının belirtmesiyle kabul etmek zorunda değildir. Dolayısıyla İslâm düşünce tarihinin Batıyla mukayeseli çalışmalarının yapılması öncelikle bu düşüncelerin doğduğu toraklarda bulunan insanların gerçekleştirmeleri gereken bir görevdir. Yani düşünce tarihinde Müslümanların da bir yerinin olduğu gerçeğinin nitelikli çalışmalarla ortaya konulması öncelikle bu kültür havzasından beslenen insanların görevidir. Fakat Hammond'un -delillerini ortaya koyamasa da- önemli ve büyük ölçüde doğru olan böyle bir iddiayı ifade etmesi şayandır.

Eserin çevirisinde çevirmenler Türkçe'de yaygın olarak kullanılan Aristotelizm, Platonizm, Arabizm şeklinde bir kullanımı tercih etmiş; fakat tutarlı bir şekilde eser boyunca devam ettirmemişlerdir. Ayrıca Hammond tarafından Arapça eserler asıl isimleriyle değil, İngilizce'ye çevrilerek verildiği için Türkçe'ye çevrilirken de bu eserlerin isimleri Türkçe olarak verilmiştir. Oysa aslolan bu eserlerin orijinal isimlerinin verilmesidir. Nasıl St. Thomas'ın eserleri Latince asıllarıyla veriliyorsa, Arapça eserlerin de asıl isimleriyle verilmesi gerekirdi. Kitabın İngilizce baskısında indeks varken Türkçesinde olmaması bir diğer eksikliktir. Fakat yine de böyle bir iddiayı seslendiren bir eserin Türkçe'ye kazandırılmasından dolayı yayınevi ve çevirmenleri kutlamak gerekir.

Tamer Yıldırım